

Gereççeleri ve Kıymeti Açısından Arap Belâgatinde İcâzlı Anlatım

Yaşar Fatih Akbaş | <https://orcid.org/0000-0001-8570-3917>

yfatihakbas@hotmail.com

Kafkas Üniversitesi | <https://ror.org/04v302n28>

İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati Ana Bilim Dalı, Kars/Türkiye

Öz

Kelâmın muktezâ-i hâle uygun olması ve zikredilen lafızlar ile mananın birbirine denk olması sözün belîğ olmasının bir gereğidir. Söz bazen muhatabın anlamasını kolaylaştırmak bazen de sözü zihne iyice yerleştirmek gibi sebeplerle uzatılabilmekte ve birçok lafızla daha az anlam ifade edilebilmektedir. Bazen de muhatabın durumu göz önünde bulundurularak etkili bir konuşma yapmak, muhatabı düşünmeye ve araştırmaya sevk etmek gibi gayelerle söz kısa bir şekilde ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla az sayıda lafız ile birçok mana elde edebilmek için icâzlı bir anlatıma gidilebilmektedir. Bir sıkıntıyı arz, özür beyanı, taziye, korkutma, tehdit, teşekkür ve istirham yazılarda kendini gösteren icâzlı anlatım edebî ve kutsal metinlerde de sıklıkla kullanılmıştır. Bu anlatım tarzı bazen cümlelerin bazı unsurlarının cümleden çıkarılması yoluyla bazen de hazif yapılmadan elde edilebilmektedir. Kısa ve etkili olduğu için tercih edilen icâzlı anlatımda vecîz ifadenin kast edilen manayı ifade etmekten yoksun olmaması, tam ve anlaşılır olması, güzel bir beyana sahip olması ve zikredilen lafızda hazfedilmiş olana yönelik bir delilin bulunması şart koşulmuştur. Bir karineye dayalı olarak hazif yapıldığında sözde bir kapalılık olmayacağı için hazif sözün kıymetine zarar vermez, aksine sözü muhatap nezdinde daha etkili hale getirip kalıcı olmasını sağlar. Makamın darlığı, muhatabın meseleye kolayca itibakının sağlanması, sözün ezberinin kolaylaştırılması, muhatap dışındakilerden durumun gizlenmesi, az lafızla çok mananın elde edilmesi, kıymeti ve önemi fazla olana dikkat çekilmesi veya ihtisâr gibi sebeple icâzlı anlatıma gidilebilmektedir. İbareyi yoğun hale getirmesi, güzelleştirip tatlılık vermesi, muhatabın his ve düşünce dünyasını harekete geçirmesi, dikkati asıl önemli olan noktaya çekmesi, bazı hususları dile getirmeden bunların anlaşılmasını muhatabın yorumuna bırakarak ifadelerde anlamsal genişlik meydana getirmesi ve bütün bunların yanı sıra lafza görsel bir güzellik katması icâzlı ifadelerin büyük bir kıymete sahip olduğunu göstermektedir. Bu sebeple itnâb, müsavât ve icâzlı anlatımlardan her birisi yerine göre bir değere sahipken insanlar üzerindeki inkâr edilemez etkisinden dolayı bunlardan en kıymetlisinin icâzlı anlatım olduğu söylenebilir. İcâzlı anlatımı bütün yönleriyle ele aldığımız bu çalışmayla Kur'ân âyetleri örneğinde mesele derinlemesine araştırılarak icâzın farklı türleri, icâzlı anlatımın sebepleri, şartları ve kıymetinin ortaya koyulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler

Arap Dili ve Belâgati, Muktezâ-i hâl, İcâz, İtnâb, Musâvât

Öne Çıkanlar

- İcâzlı anlatım belâgat açısından birtakım sebeplere dayanır.
- Karineye dayalı olmayan icâzlı anlatım anlamda kapalılığa sebep olur.
- İcâz birtakım gayeler doğrultusunda yapılmalıdır.
- İcâzlı anlatım diğer ifade şekillerine göre daha etkilidir.

Atıf Bilgisi

Akbaş, Yaşar Fatih. “Gerekçeleri ve Kıymeti Açısından Arap Belâgatinde İcâzlı Anlatım”. *Eskiye*ni 48 (Mart 2023), 135-153. <https://doi.org/10.37697/eskiyeni.1220555>

Geliş Tarihi	17 Aralık 2022
Kabul Tarihi	21 Mart 2023
Yayın Tarihi	28 Mart 2023
Hakem Sayısı	Ön İnceleme: İki İç Hakem (Editörler – Yayın Kurulu Üyeleri) İçerik İncelemesi: İki Dış Hakem
Değerlendirme	Çift Taraflı Kör Hakemlik + Şeffaf Hakemlik Modeli Hakem raporları, makale ile birlikte yayımlanır. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiyeni/page/13397
Etik	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	eskiyenidergi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır. https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.tr

İjāz Expression in Arabic Rhetoric in Terms of Its Reasons and Value

Yaşar Fatih Akbaş | <https://orcid.org/0000-0001-8570-3917>

yfatihakbas@hotmail.com

Kafkas University | <https://ror.org/04v302n28>

Faculty of Divinity, Department of Arabic Language and Literature, Kars, Türkiye

Abstract

It is a requirement for the word to be eloquent that the sentence should be in accordance with the muqtadā al-hal (as occasion requires) and the words mentioned and the meaning should be equivalent to each other. Sometimes the word can be extended for reasons such as making it easier for the interlocutor to understand, and sometimes placing the word in the mind well, and many words may mean less. Sometimes, the word can be expressed in concisely, to make an effective speech, taking into account the situation of the collocutor, and prompting the collocutor to think and research. Therefore, an ijāz (concision) expression can be used to obtain many meanings with a few words. Expression with ijāz, which manifests itself in writings, apologizing, condolence, intimidation, threat, thanks and forgiveness, has also been frequently used in literary and sacred texts. This style of expression can sometimes be obtained by removing some elements of the sentence (hazf), and sometimes by without removing the sentence elements. In ijāz expression, which is preferred because it is short and effective, the ijāz expression should not be far from expressing the meaning to be given, it should be complete and understandable, and it should have a beautiful expression. Since there will be no complexity in the sentence when words are removed based on a clue, removing the words from the sentence does not harm the value of the sentence. It is possible to use ijāz narration for reasons such as ensuring the interlocutor's adaptation to the issue easily, hiding the situation from others, obtaining more meaning with few words, drawing attention to or briefly explaining what is more valuable and important. Intensifying the expression, beautifying it and giving it sweetness, activating the world of feeling and thought of the interlocutor, drawing attention to the issue that is most important, for semantics width in the expressions by leaving the understanding of them to the interpretation of the interlocutor without mentioning some points, and adding a visual beauty to the wording, besides all these, idiomatic sentences proves to be of great value. For this reason, while each of the expressions with the itnāb (prolixity), musāwāt (equating) and ijāz has a value according to its place, it can be said that the most valuable one is the one with ijāz due to its undeniable effect on people. In this study, in which we deal with all aspects of ijāz narration, it is aimed to reveal the different types of ijāz, the reasons, conditions and value of ijāz by examining the issue in the example of Qur'anic verses.

Keywords

Arabic Language and Rhetoric, Muqtadā al-hal, İjāz, Prolongation, Equivalence

Highlights

- İjāz narration is based on a few reasons in terms of rhetoric.
- İjāz expression that is not based on clues causes closure in terms of meaning.

- İjâz should be made in line with certain purposes.
- İjâz expression is more effective than other forms of expression.

Citation

Akbaş, Yaşar Fatih. “İjâz Expression in Arabic Rhetoric in Terms of Its Reasons and Value”. *Eskişeni* 48 (March 2023), 135-153. <https://doi.org/10.37697/eskişeni.1220555>

Date of submission	17 December 2022
Date of acceptance	21 March 2023
Date of publication	28 March 2023
Reviewers	Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) Double anonymized - Two External
Review reports	Double-blind + Transparent Peer Review The reviewers' reports and the authors' responses to the reviewers are published alongside the article. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskişeni/page/13397
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The Author(s) declare(s) that there is no conflict of interest
Complaints	eskişenidergi@gmail.com
Grant Support	No funds, grants, or other support was received.
Copyright & License	Author(s) publishing with the journal retain(s) the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 . https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/

Giriş

Bir maksadın ifade edilmesini sağlayan kelimelerin azlığı ve çokluğu ile cümlenin uzunluğu veya kısalığı “îcâz”, “itnâb” ve “müsâvât” başlıkları altında üç bölüm halinde ele alınır.¹ Sözü güzel ve maksada uygun olarak ifade edebilen biri, muhatabının durumunu göz önünde bulundurarak maksadını sıradan insanların günlük hayatta kullandıkları sözlerle ifade eder. Bu tür bir konuşmada kullanılan lafızlarla mana birbirine eşittir. Lafızlarla mananın birbirlerine denk olması “musâvât” olarak isimlendirilmiştir.² Musâvât belâgat açısından ne övülecek ne de yerilecek bir kelimedir. Zira sanatlı bir anlatım söz konusu değildir.³ Etkili bir konuşma yapmak, dinleyici üzerinde bir tesir bırakmak maksadıyla veya muhatabın algı düzeyinin yüksek olması gibi sebeplerle söz bazen kısaltılarak îcâzlı bir şekilde ifade edilir. Sözün kısaltılarak az bir lafzın altın birçok mananın dahil edilmesi “îcâz” olarak isimlendirilmiştir.⁴ Bazen de kelamın anlaşılmasını kolaylaştırmak, zihne iyice yerleştirmek gibi maksatlarla veya muhatabın algı düzeyinin düşük olması sebebiyle söylenecek sözün örneklendirilmesi, tekrar edilmesi, açıklama yapılarak anlatılması gerekmektedir. Belâgat açısından birtakım maksatlar gözetilmek suretiyle sözün uzatılarak ifade edilmesi ise “itnâb” olarak isimlendirilmiştir.⁵

İcâza olan ihtiyaç itnâba olan ihtiyaç gibidir. Söylenecek söz bazen îcâzlı söylemeyi bazen de itnâb ile söylemeyi gerektirdiği için kendisine olan ihtiyaca göre her birisinin belli bir muhatap kitlesi vardır. Âlimler îcâzın havasa yönelik itnâbın ise hem havasa hem de avâma yönelik olduğunu ifade ederler.⁶ Bu bağlamda muhatabın algı düzeyi ve kültürel birikiminin göz önünde bulundurularak yerine göre îcâz, yerine göre itnâb ile sözün ifade edilmesi son derece önemlidir.

İcâza itnâb arasında bir orta yol olup olmadığı hususunda âlimlerin farklı görüşleri olsa da mana ile lafzın eşitlenmesi orta yol olarak görülmüş ve musâvât olarak isimlendirilmiştir. Sekkâkî (ö. 626/1229) müsavâtı ne övülecek ne de yerilecek bir şey olarak görmüştür.⁷ Zira musâvât ile söylenmiş söz belâgat açısından bir değere sahip değildir. Sekkâkî îcâzı maksadı ifade etmede bilinenden daha az söz söylemek, itnâbı ise makamın uzatmayı gerektirmesinden dolayı sözün bilinenden daha fazlası ile irâd edilmesi olarak tanımlamıştır.⁸

Kazvînî'ye (ö. 739/1338) göre tabir açısından makbul olan, kelamın aslı ile ifade edilmesidir. İster asla müsavi olsun ister maksadı anlatmaya yetip bilinenden az olsun ister bir fayda için zâid bir mana olsun asıl olan kelamın murada müsavi olması, yani; istenileni anlatmaya yetecek kadar olmasıdır. Örneğin irad edilen sözden maksat karşı

¹ Ebû Yakub es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983) 276-277; M. A. Yekta Saraç, “îcâz”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/292.

² Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer Teftâzânî, *Muhtasaru'l-me'ânî* (Pakistan: Mektebetu'l-Büşra, 1/523).

³ Mustafa es-Sâvî el Cüveynî, *el-Belâgatu'l-'Arabiyye te'silün ve tecdîdun* (İskenderiye: Menşeeu'l-Maa'rif, 1985), 46.

⁴ Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim el-Alevî, *et-Trâz* (Mısır: Matba'atu Muktaadab, 1914), 2/88.

⁵ Celâlüddîn el-Hatîb el-Kazvînî, *el-İdâh fi 'ulumu'l-belâga* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 179.

⁶ Ziyâeddin İbnü'l-Esir, *el-Câmi'u'l-kebir fi sinâ'ati'l-manzûm mine'l-kelâm ve'l-mensûr*, thk. Mustafa Cevad - Cemil Saîd (Irak: Mektebetu Mecme'u'l-İlmî), 147.

⁷ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 276.

⁸ Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, 277.

tarafı etkilemek olduğunda îcâzlı bir anlatım tercih edilmelidir. Burada asla müsavi olan sözün kısaltılarak söylenmesidir.⁹ Muhatapta algı problemi olduğunda veya konuşma avamdan oluşan geniş bir topluluk içinde yapıldığında sözün uzatılarak anlatılması icab eder burada asla müsavi olan sözün itnâb ile söylenmesidir. Amaçlanan, mana ile lafzın birbirine denkliği olduğunda ise lafızla mana birbirine denk kılınmalıdır. Böyle bir kullanımda asla müsavi olan sözün müsavat ile söylenmesidir. Neticede amaç doğrultusunda söz söylemek ve istenilen amaca uygun söz söylemek asıl olandır. Bu amaç yerine getirilmiş olduğunda asla müsavi lafız dile getirilmiş olmaktadır. Yerine göre söz irad etmek en iyisi olduğuna göre hem îcâz hem itnâb belîğ olmanın şartlarındanır.¹⁰

O halde bunlar makama göre birbirlerine müsavidir. Zira gereksiz bir uzatma okuyucu veya dinleyiciyi sıkacağı gibi gereksiz ve yerinde olmayan bir kısaltma da lafzın anlaşılmasına zarar verecektir. O halde asıl olan makamın gereği her ne ise o şekilde söz söylemektir. Zira bazen az bir lafız maksadı anlatmaya yeterli olmaktadır bazen de lafzın uzatılarak söylenmesi zikredilen kelimadan maksadın hâsıl olması için daha uygun olmaktadır.¹¹

Her ne kadar makama uygun kelam irâd etmek evla olsa da kelam uzadığında kelamı anlamada birtakım zorluklar ortaya çıkacağı için itnâbla kıyaslandığında îcâz daha çok öne çıkmaktadır. İcâzlı anlatımlarla sözün kıymetinin arttığı, daha etkili olduğu birçok âlim tarafından dile getirilen bir gerçektir.¹²

1. İcâz

İcâz maksadı bilinenden daha az ve istenileni anlatmaya yetecek kadar lafızla ifade etmektir.¹³ Böylece birçok mana az bir lafzın içine dâhil edilir.¹⁴ İcâzlı söze vecîz ve mûcez, sözün maksadı ifadede yeterli olmayacak derecede kısaltılmasına da ihlâl denir.¹⁵ Zira yapılacak hazfin anlama zarar vermemesi gerekmektedir. Sözün kısaltılması için bazen ihtisâr lafzı kullanılsa da aslında ihtisar cümlelerin hazfine yönelik bir kullanımdır.¹⁶

Câhiliyye, Sadru'l-İslâm, Emevî, Abbâsi ve modern dönem olmak üzere hem nesir hem de şiirde sıklıkla başvurulan bu anlatım şekli özellikle Câhiliyye döneminde şiir başta olmak üzere kâhinlerin secileri, hitabet ve emsallerde kendini oldukça bariz bir şekilde hissettirmektedir.¹⁷ Söz sanatlarında ileri gitmiş bir topluma meydan okuyan Kur'ân-ı Kerîm'de de îcâzlı anlatım sıklıkla başvurulan bir anlatım şeklidir.

İcâzlı anlatım hazifli ve hazifsiz olmak üzere iki şekilde yapılır. Ebu Cafer el-Mansûr ile Ma'n b. Zâide arasında geçen konuşma hazifle elde edilen îcâzlı anlatım için güzel

⁹ Celâlüddîn es-Süyûtî, *Mu'tereku'l-akrân fi 'îcâzi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Şemsuddin (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 1988), 1/222.

¹⁰ Alevî, *et-Tirâz*, 2/89.

¹¹ Tefâtânî, *Muhtasaru'l-me'ânî*, 1/523.

¹² Alevî, *et-Tirâz*, 2/90.

¹³ Yûsuf Ebû'l Adûs, *Medhal ila'l-belâgati'l-'Arabiyye* 'ilmu'l-meânî, 'ilmu'l-beyân, 'ilmu'l-bedi' (Ürdün: Dâru'l-Mesîre, 2007), 126.

¹⁴ Ziyâeddin İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir fi edebi'l-kâtib ve's-şâir* (Kahire: Dâru'n-Nehda, ts.), 2/259.

¹⁵ Muhtar Atiyye, *el-îcâz fi-kelâmi'l-'Arab ve nassu'l-îcâz* (İskenderiye: Dâru'l-Ma'rifeti'l-Câmi'iyye, ts), 120.

¹⁶ Süyûtî, *Mu'tereku'l-akrân*, 1/223.

¹⁷ Atiyye, *el-îcâz fi-Kelâmi'l-'Arab*, 120.

bir örnek barındırmaktadır. Ebu Cafer el-Mansûr Ma'n b. Zâide'ye hangisi senin için evladır? Bizim devletimiz mi? Yoksa Benî Ümeyye devleti mi? Diye sormuş oda “ ذاك ” şeklinde cevap vermiştir. Bu sözle “فَأَنْتُمْ أَحَبُّ إِلَيَّ” “Sizin ihsanınız Ümeyye oğullarının ihsanından bol olacaksa siz bana daha sevimlisiniz.” kastedilmiştir. Bu ifade on ayrı lafızla elde edilmişken “ذاك إليك” ifadesi iki lafızla meydana getirilmiş olup daha etkili ve daha kalıcıdır.¹⁸

Kur’ân-ı Kerîm’de de icâzlı anlatım içeren birçok kullanım bulunmaktadır. كَلُّ امْرِئٍ بِمَا كَسَبَ رَهِينٌ “Her insan kendi kazandığı şeye bağlıdır.”¹⁹ âyeti hazif yapılmadan, cümledeki unsurlardan her hangi birisi çıkarılmadan elde edilmiş icâzlı bir anlatımdır. Âyette Allah’ın emirleri doğrultusunda hayat sürerek iyi amel işleyenlerin birçok nimet elde edeceği, çirkin amel işleyenlerinde bu eylemlerinden sorumlu tutulacaklarını ifade eden söze dökmemiş birçok mana bulunmaktadır. Yine Hz. Peygamberin muhatap alındığı فَاصْدُغْ بِمَا تُوْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمَشْرِكِينَ Sana emrolunanı açıkça söyle ve ortak koşanlardan yüz çevir!²⁰ âyeti de risâletin barındırabileceği bütün mesajı içine alacak şekilde ifade edilmiştir.²¹

Kur’ân-ı Kerîm’de icâz için belirlenmiş türlerin her birisi vardır. Bu da Kur’ân-ı Kerîm’in donuk bir yapıda olmadığını her bilgi ve algı düzeyindeki kişilerin icâzlı ifadelerden farklı şekillerde istifade edeceğini gösterir. Kur’ân-ı Kerîm’de kullanılan icâzlı ifadelerin oluşturulmasında bir beşerin güç yetirememesi ve bütün kelimelerden yüce olması sebebiyle Kur’ân-ı Kerîm’in bizzat kendisi bir mucize sayılmaktadır.

İcâzın türleri hakkında farklı isimlendirmeler yapılmıştır. İbnü'l-Esîr (ö. 637/1239) icâzı hazifli ve hazifsiz olmak üzere ikiye ayırmış hazifsiz olanı da “takdir” ve “kısâr” olarak ikiye ayırmıştır.²² Takdir İbnü'l-Esîr’e göre icâzlı bir anlatım olup manası lafzına denk olandır. Kısâr ise manası lafzına üstün gelen icâzdır.²³ Suyûti’nin icâzı takdir için yaptığı tanımlama ise “zikredilmiş olan söze zâid bir mana takdir edilmesi” şeklindedir. İcâz-ı kısârın Usâme b. Münkız’daki isimlendirmesi ise “tadyîk” tir. Usâme b. Münkız (ö. 584/1188) tadyîk için “mana lafzından fazla olduğu için lafzın daraltılması, mananın genişletilmesi” şeklinde bir tanım yapmıştır.²⁴ Bu tanım diğer âlimlerin yaptığı icâzı kısâr tanımına denk gelmektedir. İsimlendirmeler farklı olsa da genelde icâz, hazifli ve hazifsiz olmak üzere ikiye ayırmış, hazifsiz icâz, icâz-ı kısâr olarak hazifle elde edilen icâz ise icâz-ı hafz olarak isimlendirilmiştir.²⁵

1.1. İcâz-ı Kısâr

Cümleden herhangi bir kelime veya kelime gurubu çıkarılmadan, az lafızla birçok şeyin dile getirildiği herhangi bir hazfın yapılmadığı icâzdır.²⁶ Bu kullanımlarda kelimeler birbiriyle o kadar irtibatlıdır ki tek bir sözün dahi eksiltilmesi mümkün değildir.

¹⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir*, 2/340.

¹⁹ et-Tûr 52/21.

²⁰ el-Hicr 15/ 94.

²¹ Alevî, *et-Trâz*, 2/88.

²² İbnü'l-Esîr, *el-Câmiu'l-kebir*, 124.

²³ İbnü'l-Esîr, *el-Meselû's-sâir*, 2/264.

²⁴ Atiyye, *el-İcâz fi-Kelâmi'l-'Arab*, 120.

²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Câmiu'l-kebir*, 124.

²⁶ Adûs, *Medhal ila'l-belâgati'l-'Arabiyye*, 32.

Bu tür ifadelerin manasını anlamak için bir tefekkür, derin bir düşünce, kıvrak bir zeka, bilinç ve kuvvetli bir sezgi kabiliyeti gereklidir. Zira çeşitli manalara ihtimalinden dolayı ifade bazen ikinci veya üçüncü bir anlama dahi işaret edebilmektedir.²⁷

İcâz-ı kısâr için belâgat eserlerinde kullanılan en yaygın örnek *وَلَكُمْ فِي الْفِصَاصِ حَيَاتًا* “Sizin için kısasta hayat vardır.”²⁸ âyetidir. Âyette herhangi bir hazif yoktur. Cümle isim cümlesi olup bulunması gereken bütün öğeler mevcuttur. Âyet kısa olmasına rağmen birçok manayı bünyesinde barındırmaktadır. Bu kısa ifade ile insanın birisini öldürdüğü zaman, kendisinin de öldürüleceğini bilmesi durumunda bu çirkin olaydan uzak duracağı, bu sebeple hem kendisinin hem de öldürmeyi istediği kişinin korunacağı, bu sayede toplum ve kişilerin güvenlik ve huzurlarının korunmuş olacağı ifade edilmiştir.²⁹

وَأَعْرَضَ عَنِ الْجَاهِلِينَ “Cahillerden yüz çevir.”³⁰ âyetinde de hazif yapılmamış olan icâzlı bir anlatım vardır. Yüz çevirmek; sefihlerden uzak durmak, onları hoş görmek, sabretmek, eylemlerinden dolayı onları sorumlu tutmamak gibi birçok manayı içinde barındırmaktadır.³¹ İnsan ilişkilerinde kolaylaştırıcı ve affediciler olmak, haddi aşanların kötü ve çirkin davranışlarına benzeriyle karşılık vermemek gerektiği vurgulanmıştır. Çirkin söz ve fiillere maruz kalan birisinin yüz çevirebilmesi sabırlı ve hilm sahibi biri olmasını gerektirir. Bu yüzden zımnen insanların musibetler karşısında sabırlı olmaları da tavsiye edilmiştir. *هِيَ كَيْمَسَةٌ مَا أَحْفَى لَهُمْ مِنْ قَرَّةِ أَعْيُنِي* “Hiç kimse onlar için saklanan göz aydınlıklarını bilemez.”³² âyetinde de göz aydınlığı ile gözlerin görmediği kulakların işitmediği ve akla hayale gelmeyecek birçok mükafata işaret edilmiştir.

1.2. İcâz-ı Hazf

İcâz-ı hazf, hazif yapılan icâz türüdür. Maksat, ifadeden her hangi bir unsurun çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Lafzî veya manevî bir karinenin varlığından dolayı anlamı bozmayacak şekilde kelimenin bir parçasının, cümle öğelerinden birisinin, cümlenin veya birden fazla cümlenin ibareden çıkarılmasıyla gerçekleştirilmektedir.³³

1.2.1. Kelimenin Bir Parçasının Hazfedilmesi

Kelimenin bir parçası gramer açısından bir zorunluluk yokken hazfedilebilmektedir.³⁴ *قَالَتْ أَلَيْسَ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ أَكُ بَغِيًّا* “Bana hiçbir insan dokunmadığı ve iffetsiz bir kadın olmadığım halde, benim nasıl çocuğum olabilir? Dedi.”³⁵ âyetinde “كان” fiilinin muzari olan “يكون” mütekellim için kullanılmış başına gelen cezm edatından dolayı sonu

²⁷ İbnü'l-Esir, *el-Câmiu'l-kebir*, 145.

²⁸ el-Bakara 2/179.

²⁹ Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulumi'l-belâga*, 143.

³⁰ el-A'râf 7/199.

³¹ Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulumi'l-belâga*, 145; Abdulfettah Feyyûd Besyûni, *'ilmu'l-beyân* (Kahire: Müessesetu'l-Muhtâr, 2015), 392.

³² es-Secde 32/37.

³³ Muhammed Ahmed Kâsım - Muhyiddin Dîb, *'Ulum'ul-belâga, el-bed'el-beyân-el-me'ânî* (Trablus: el-Müessesetu'l-Hadise li'l-Kitâb, 2003), 359.

³⁴ Abdurrahman Hasan el-Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatu'l-Arabiyye ususuhâ ve ulûmuhâ ve funûnuhâ* (Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1996), 1/ 330-331.

³⁵ Meryem 19/20.

sakin kılınmış, iki sakin harf yan yana geldiği için illet harfi hazfedilerek “اكن” olmuştur. Kelime sonundaki “nûn” harfinin hazfını gerektirecek gramatik bir sebep yokken kelimenin bir parçası olan harf kelimedenden düşürülmüştür. Bunun için yapılan yorumlardan birisi zikri geçen olayın nakıs bir durum ve nadirattan olduğunu göstermek gayesiyle harf eksiltildiği şeklindedir.

1.2.2. Cümlelerin Bir Parçasının Hazfedilmesi

Cümlelerin ögesi konumunda olan sıfat, mevsuf, şart cümlesi, hâl gibi cümle unsurlarının bir karîne ve sebepten dolayı cümleden çıkarılmasıdır. Neredeyse cümlelerin bütün unsurları hazfedilebilmektedir.

a- Muzâf veya muzâfun ileyhin hazfi: Muzâf ve muzâfun ileyh hazfedildiğinde bunlardan her birisi diğerinin yerine kaim olmaktadır.³⁶ Muzâfın hazfi daha yaygın bir kullanımdır.³⁷ Muzâfun ileyhin hazfi ise ona göre daha azdır.³⁸ *وَاسْأَلِ الْقَرْيَةَ الَّتِي كُنَّا فِيهَا وَالْعَيْرَ*³⁸ “İstersen içinde bulunduğumuz şehir halkına ve aralarında geldiğimiz kabileye de sor. Biz gerçekten doğru söylüyoruz.”³⁹ âyetinde “الْقَرْيَةَ” kelimesinin öncesinde muzâf konumunda olan hazfedilmiş “اهل” kelimesi vardır. Takdir “اسأل أهل القرية” şeklindedir.⁴⁰ *لِيَلَهُ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلِ وَمِنْ بَعْدُ*⁴⁰ “Eninde sonunda emir Allah'ındır”⁴¹ âyetinde hem بعد kelimesinden hem de قبل kelimesinden sonra hazfedilmiş olan muzâfun iley konumunda ذالك ismi işareti bulunmaktadır.

b- Mef'ûlün bih'in hazfi: Bu mahzuf daha çok “شاء” ve “اراد” fiillerinden sonra meydana gelmektedir.⁴² *وَمَا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِنَ النَّاسِ يَسْفُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ*⁴² “Medyen suyuna varınca, suyun başında (hayvanlarını) sulamakta olan bazı insanlar gördü. Bunların yanında da (hayvanlarını) suya salmamak için uğraşan iki kız gördü.”⁴³ âyetinde “يَسْفُونَ” kelimesinden sonra meful konumunda olan “مواشيهم/hayvanlarını” kelimesi ve “تَذُودَانِ” fiilinden sonra “من الناس/insanlardan” kelimeleri hazfedilmiştir. *وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ* “Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzerinde toplardı”⁴⁴ âyetinde ise “شاء” fiilinden sonra mahzuf olan “هدايتهم” kelimesi bulunmaktadır. “شاء” fiili mef'ûl alması gereken müteaddi bir fiildir. Mef'ûl olmadan kullanılması cümlede bir hazif meydana geldiğini gösterir.

Mef'ûlün hazfi ile amaçlanan bir başka husus ise geçişli fiilin geçişsiz bir fiil gibi olmasını sağlamaktır.⁴⁵ Bazen fiil mef'ûl alıyor olmasına rağmen mef'ûllerin zikrine ilişmeksizin yalnızca eylemin kim tarafından gerçekleştiği ifade edilir. Böyle bir kullanımda cümlede ne söylenen ne de söylenmiş sayılan bir mef'ûl görülmediği için

³⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/291.

³⁷ Alevî, *et-Trâz*, 2/106.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/296.

³⁹ er-Rûm 84/4.

⁴⁰ Kazvîni, *el-İdâh fi 'ulumi'l-belâga*, 187.

⁴¹ Tâhâ 20/96.

⁴² İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/295.

⁴³ Kasas 28/23.

⁴⁴ el-En'âm 6/35.

⁴⁵ Alevî, *et-Trâz*, 2/104.

geçişli fiil geçişsiz gibi olur.⁴⁶ “De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler eşit olur mu?”⁴⁷ âyetinde *يَسْتَوِي* fiili müteaddi bir fiil olmasına rağmen mef’ûl hazfedilerek lazım fiil konumuna getirilmiştir.

c- Sıfat veya mevsufun hazf edilmesi: Sıfat veya mevsuf hazfedildiğinde de bunlardan her biri diğerinin yerine kaim olmaktadır.⁴⁸ Mevsuf daha çok *أَمَّا الطَّرِيفُ* örneğinde olduğu gibi nida olan yerlerde ve *وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا* “Kim tevbe edip iyi davranış gösterirse, süphesiz o, tevbesi kabul edilmiş olarak Allah'a döner”⁴⁹ âyetinde olduğu gibi mastarın mevsuf olduğu yerlerde hazfedilmektedir. âyetin takdiri *وَمَنْ تَابَ وَعَمِلَ عَمَلًا صَالِحًا فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتَابًا* şeklindedir.

Sıfatın kullanım amacı tekid, tahsis, medh veya zemdir. Kendisi olmadan da bir cümle kurulabilmektedir. Mevsuf ise kelamın anlaşılması hususunda temel öğedir. Mevsuf hazfedilerek *مررت بطول* denildiğinde uğranan şeyin ne olduğu belli olmayacağı için mevsuf ancak bir karine ile hazfedilir.⁵⁰ Hazif açısından en yaygını ise mevsufun hazfidir.⁵¹ Sıfatın hazfedilip mevsufun onun yerine geçmesi kullanım açısından diğerine göre daha azdır. Zira sıfat olmadan ifade edilmek istenen te’kid, tahsis, medh veya zem manası sadece mevsuf verilerek elde edilememektedir. *وَأَتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا* “Semûd kavmine o dişi deveyi açık bir mucize olarak verdik de onlar bu yüzden zalim oldular. Oysa biz mucizeleri surf korkutmak için göndeririz.”⁵² âyetinde “مُبْصِرَةً” kelimesinden önce hazf edilmiş mevsuf konumunda “آية” kelimesi bulunmaktadır. Takdir; *وَأَتَيْنَا وَآتَيْنَا فَزَادْتُمْ رِجْسًا إِلَى رِجْسِكُمْ* “Onların pisliklerine pislik katıp (adilestiler)”⁵³ âyetinde “رِجْسًا” kelimesinden sonra hazfedilmiş sıfat konumunda “مضافا /katlanmış” kelimesi bulunmaktadır. Takdir; *مضافا إِلَى رِجْسِكُمْ* şeklindedir.

d- Şart cümlesinin veya cevap cümlesinin hazf edilmesi: Hem koşul manası içeren hem de bu koşula bağlı sonuç olan kısım hazfedilebilmektedir.⁵⁴ *فَلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ* “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edenidir.”⁵⁵ âyetinde şart cümlesi konumunda olan ve *فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ* ifadesinden önce bulunan *فَاتَّبِعُونِي* ifadesi hazfedilmiştir. Âyetin takdiri; *فَاتَّبِعُونِي فَإِنْ تَتَّبِعُونِي* şeklindedir. *وَلَوْ تَرَى إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ* “Ateşin üzerinde durdukları zaman görersen.”⁵⁶ âyetinde de şart edatının cevabı durumundaki *فَظِلِّعًا* “korkunç bir durum görürsün” ifadesi hazfedilmiştir. Böyle bir takdir yapılmadığında kelimeler eksik kalmaktadır.

⁴⁶ Abulkâhir el-Cürçânî, *Delâilü'l-îcâz*, Çev. Osman Güman (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015), 166.

⁴⁷ Zümer 39/9.

⁴⁸ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/298.

⁴⁹ Furkân 25/71.

⁵⁰ İbnu'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/301.

⁵¹ Alevî, *et-Tirâz*, 2/107.

⁵² el-İsrâ 17/59.

⁵³ et-Tevbe 9/125.

⁵⁴ Kazvînî, *el-İdâh fi 'ulumi'l-belâga*, 188.

⁵⁵ Âl-i 'İmran 3/31.

⁵⁶ el-Enam 6/27.

e- Müsnedün ileyh veya müsnedin hazfi: İsim ve fiil cümlelerinde temel öge olan müsnedün ileyh (özne) ve müsned (yüklem) hafzedilebilmektedir.⁵⁷ Müsnedin hazfi hem haber olan kelimenin hem de fiil cümlesinde ki yüklem olan fiilin hazfi ile gerçekleşmektedir.⁵⁸ *“Ve eğer onlara: "Gökleri ve yeri kim yarattı?" diye sorarsan, mutlaka "Allah" derler.”*⁵⁹ âyetinde müsned konumundaki “خلق” fiili mahzuftur. Takdir “الله خلق” şeklindedir. فَاصْرَبُوا الرِّقَابَ “Sa-vaşta inkâr edenlerle karşılaştığınız zaman boyunlarınızı vurun”⁶⁰ âyetinde de müsned konumunda olan fiil hafzedilmiştir. Aslı فاضربوا الرقاب ضربا idi. Fiil hafzedilerek mastar onun makamına geçmiştir. Bu kullanımda te’kid manası bulunmakla beraber bir ihtisâr da söz konusudur.⁶¹

هُتَمَةُ نَارِ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ وَمَا أَذْرِكُ مَا الْخَطْمَةُ. نَارُ اللَّهِ الْمُوقَدَةُ “Hutame’nin ne olduğunu bilir misin? Allah’ın tutuşturulmuş ateşidir.” âyetinde de rahatlıkla anlaşılabilirdiği için sorunun cevabı durumundaki kelimede müsnedün ileyh olan “هي نار الله” zamiri hafzedilmiştir. Takdir, هي نار الله الموقدة şeklindedir. Müsnedün ileyh’in hazfi failin hazfi ile de gerçekleşmektedir. İbn Cinnî failin hazfinin mümkün olmayacağını ifade etmiştir. Fakat tercih edilen görüş halî veya mekâlî bir karinenin varlığı durumunda failin de hazfinin mümkün olmasıdır. كَلَّا إِذَا بَلَغَتِ النَّرَاقِي “Artık gözünüzü açın! Ne zaman ki can köprücük kemiğine dayanır.” âyetinde müsnedün ileyh (fail) hafzedilmiştir. Fakat bu hazif bir karine ile yapılmıştır.⁶² “can boğaza geldiğinde” denildiğine göre burada hafzedilmiş olan fail “nefis” kelimesidir. Âyetin takdiri اذا تبلى النفس التراقي şeklindedir.

f- Yemin ve Yeminin cevabının hafz edilmesi: Bazen لأخرجنَّ “mutlaka çıkacağım” örneğinde olduğu gibi sözün te’kid edilmesi için kullanılan yemin ifadesi hafzedilebilmektedir. Takdir; والله لأخرجنَّ şeklindedir.⁶³ Bazen de yeminin cevabı konumundaki ifade dinleyicinin fehmine bırakılarak hafzedilebilmektedir.⁶⁴ *“Andolsun (kâfirlerin ruhlarını) şiddetle çekip çıkaranlara ve kolaylıkla çıkarıp alanlara, andolsun yüzüp yüzüp gidenlere, yarışarak öne geçenlere, nihayet işi çekip çevirenlere (ki mutlaka tekrar diriltileceksiniz.)”*⁶⁵ âyetinde geçen yeminlerin cevabı olan لَنُنَبِّئَهُمْ وَلَنَحَاسِبُهُمْ “onları diriltip hesaba çekeceğiz” ifadeleri mahzuftur.

g- Ma’tuf’un hafz edilmesi: Kelamın uzatılma vesilelerinden birisi de atıftır. Atıf harfi kullanılmak suretiyle ma’tuf ve ma’tufun aleyh arasında bir ilişki meydana getirilir. Bazen matuf, zikrine ihtiyaç olmadığı ve kelimeden rahatlıkla anlaşılabilirdiği için hafzedilebilmektedir. *“İçinizden fetihten önce harca-yanlar ve savaşanlar (diğerleri ile) bir değildir.”*⁶⁶ âyetinde hafz edilmiş matuf durumunda

⁵⁷ Feysel b. Abduh Kâid el-Hâşidî, *Teshîlu'l-belâga* (İskenderiyye: Dârul-Kimme, 2006), 73.

⁵⁸ Ahmed Hâşîmî, *Cevâhiru'l-belâga* (Beyrût: Mektebetu'l-'Asriyye, 1999), 225.

⁵⁹ Lokmân 31/25.

⁶⁰ Muhammed 47/4.

⁶¹ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir fi*, 2/289.

⁶² Alevî, *et-Trâz*, 2/104.

⁶³ Alevî, *et-Trâz*, 2/107.

⁶⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir*, 2/306.

⁶⁵ en-Nâziât 79/1-5.

⁶⁶ el-Hadîd 57/10.

olan *وَالْمَلَائِكَةُ* / “fetihten sonra harcayanlarla bir değildir.” ifadesi bulunmaktadır. Siyaktan anlaşıldığına göre bir kıyaslamaya gidilmiştir. Âyette fetihten önce fetih için harcama yapanlar ile fetihten sonra harcama yapanlar kıyaslanmış fakat mahzûf konumunda olan fetihten sonra infakta bulunanlardan bahsedilmemiştir. Bir kıyaslama yapıp kıyasta bulunması gereken diğer parça zikredilmediği için bir mahzûfun olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır.

h- Hâl’in hafz edilmesi: Eylem meydana gelirken eylemin nasıl gerçekleştiğini ifade etmek gayesiyle zikredilen durum zarfı da kelimadan çıkarılabilmektedir. *وَالْمَلَائِكَةُ* “Ve her kapıdan melekler onların yanlarına girerler. Sabretmenize karşılık selam sizlere Dünya yurdunun sonucu ne güzeldir.”⁶⁷ âyetinde *قَائِلِينَ* kelimesi *سَلَامٌ عَلَيْكُمْ* ifadesinden önce durum zarfı konumunda bulunan *قَائِلِينَ* kelimesi hazfedilmiştir. İfadenin takdiri; *قَائِلِينَ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ* “Sabretmenize karşılık selam sizlere diyerek her kapıdan onların yanlarına girerler” şeklindedir.

1.2.3. Bir Cümle veya Birden Fazla Cümlelerin Hazfedilmesi

Cümle veya birden fazla cümlelerin hafzî ana cümlelerin bir ögesi olmayan cümleler için geçerlidir. Örneğin şart veya cevap cümlesi bu başlık altında değerlendirilemez zira şart ve cevap ana cümlelerin bir unsuru konumundadır. *كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ* İnsanlar bir tek ümmetti. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler gönderdi.”⁶⁸ âyetinde insanların birlik içerisinde olduklarından ve bunun üzerine peygamber gönderildiğinden bahsedilmektedir. Oysa peygamber gönderilen toplumlar bozulmuş, aralarına nifak girmiş toplumlardır. Bağlamdan anlaşıldığı üzere ayette mahzûf bir cümle bulunmaktadır. Takdir *كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً (فاختلفوا) فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ* (İhtilafa düştüler) bunun üzerine Allah peygamberler gönderdi.” şeklindedir.

Birden fazla cümle de hafzedilmiş olabilmektedir.⁶⁹ *فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ* “Sığırın bir parçası ile öldürülene vurun dedik (Denileni yaptılar ve ölü dirildi.) İşte, Allah ölüleri böyle diriltir. Düşünesiniz diye mucizelerini de size böyle gösterir.”⁷⁰ Âyetinde “vurun” emrinin hemen devamında Allah’ın ölüleri diriltmesinden bahsedilmektedir. Diriltmeyle alakalı bir anlatım için bu ifadenin öncesinde ölüye sığırın bir parçasıyla vurdular. Ölü dirildi ve katilini haber verdi ifadeleri geçmesi gerekirdi. Takdir; *ضَرَبُوا بَعْضَهَا فَصَارَ الْقَتِيلَ حَيًّا فَأَخْبَرَ عَنْ قَاتِلِهِ* “Ölüye vurdular, öldürülen canlandı ve katilini haber verdi.” şeklindedir. Mahzûf cümleler bağlamdan rahatlıkla anlaşılabilirliği için âyette hafzedilmiş üç ayrı cümle bulunmaktadır. *فَقُلْنَا أَذْهَبْنَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا* Onlara, (Âyetlerimizi yalanlayan topluluğa) gidin dedik. Nihayet o kavmi yerle bir ettik.”⁷¹ âyetinde de “Nihayet o kavmi helak ettik” ifadesinin öncesinde mahzûf olan üç ayrı cümle bulunmaktadır. Zira kavmin helak edilebilmesi elçilerin ilgili mesajı kavme götürmeleri, mesajı iletmeleri ve kavmin iletilen mesajı kabul etmemesi

⁶⁷ er-Ra’d 23-24.

⁶⁸ el-Bakara 2/213.

⁶⁹ Kazvînî, *el-İdâh fi ‘ulumi’l-belâğa*, 192.

⁷⁰ el-Bakara 2/73.

⁷¹ el-Furkân 25/36.

gerekir. Bağlamdan anlaşılacağı üzere “فَدَمَّرْنَا هُمْ تَدْمِيرًا” ifadesinden önce، فذهبًا بالرسالة، “O ikisi mesajımızı götürdüler de bunun üzerine yine yalanladılar.” şeklinde mahzuf cümleler bulunmaktadır.⁷²

2. İcâzlı Anlatımın Sebepleri

Bir sıkıntıyı arz etmek, özür beyanı, taziye, korkutma, tehdit, azarlama, savaş zamanında krallara yazılan nağmeler, nimetlere şükür ve istirham dilenen mektuplarda kullanılması güzel bulunan icâzlı anlatımın birçok sebebi bulunmaktadır.⁷³ Bunların başında kelamın anlaşılması hususunda ihtiyaç hissettirmeyen ifadeleri zikretmekten uzak durmayı (abesle iştilgal) sayabiliriz. Ashında hazfedilen ifade cümlelerin bir parçası olduğu için zikretmek abes değildir. Fakat kendisiyle alakalı bir karine bulunduğu veya lafzın zikredilmesi lafzın kıymetini azaltacaksa hazif tercih edilir.⁷⁴ Bunun dışında ihtisar, ezberini kolaylaştırmak, kelamın anlaşılmasını kolaylaştırmak, makamın dar olması, muhatap dışındakilerden durumu gizlemek az bir lafızla çokça manayı elde etmek,⁷⁵ kıymeti ve önemi fazla olana dikkat çekmek,⁷⁶ zihinde mesele ile alakalı kolayca bağ kurulmasını sağlayarak ihtiyaç anında geri gelmesini sağlamak⁷⁷ gibi birçok sebep sayabiliriz.

Gereğinden fazla zikredilen kelam bazen muhatap için sıkıcı olabilmektedir. Bu da muhatapın dikkat ve ilgisinin dağılmasına sebep olmakta meselenin akılda kolayca kalmasını zorlaştırmaktadır. Bundan dolayı muhatapın ana eksenden kaymasını engellemek amacıyla da kelam kısaltılarak anlatılabilmektedir.

Tefhîm ve izâm da hazifli anlatımın sebeplerindendir. Anlatılan meselenin yüceliğine dikkat çekmek gayesiyle bazen hazfe gidilebilmektedir. وَلَوْ تَرَىٰ إِذْ وَقَفُوا عَلَى النَّارِ فَقَالُوا يَا لَيْتَنَا نُرَدُّ وَلَا نُكَذِّبُ بآيَاتِ رَبِّنَا وَنَتَّوَنُ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ “Onların ateşin karşısında durdurulup «Ah, keşke dünyaya geri gönderilsen de bir daha Rabbinizin âyetlerini yalanlamasak ve inananlardan olsak!» dediklerini bir görsen!”⁷⁸ âyetinde ateşin şiddetinin çok olduğu manasında bir ta‘zîm söz konusudur.⁷⁹

İcâzlı anlatımın ifade edilecek kelamın sıklıkla deveranından da kaynaklanabilmektedir.⁸⁰ Sıklıkla istimalinden dolayı herkesçe bilindiği için hazfedilir. Örneğin هَذَا يَوْمَئِذٍ عَرَضٌ عَن هَذَا “Ey Yusuf! Sen bundan (olanları söylemekten) vazgeç!” âyetinde nida harfinin atılması bu kullanım için bir örnektir.

Hazfin bir diğer maksadı müüm mana ifade etmek, mümkün olan her şeyi hazif yaparak zikri geçen ifadenin içine dahil etmektir.⁸¹ Sözü kısa söyleyerek genelleme

⁷² İsa Ali ‘Akûb, *el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiyye* (Haleb: Câmiatu Haleb, 2000), 343.

⁷³ Şeyh Emîn Bekrî, *el-Belâgati’l-‘Arabiyye fi sevhâ’l-cedîd ‘ilmu’l-me‘ânî* (Beyrût: Dâru’l-‘İlmî li’l-Melayîn, 1999), 39.

⁷⁴ Abdulaziz Atîk, *fi’l-Belâgati’l-‘Arabiyye, ‘ilmu’l-me‘ânî* (Beyrût: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 2009), 123.

⁷⁵ Hâşîmî, *Cevâhiru’l-belâga*, 255.

⁷⁶ Süyûtî, *Mu’tereku’l-akrân*, 1/231.

⁷⁷ Fevzî es-Seyyîd Abdırabbîhi, *el-Mekâyisu’l-belâgiyye ‘inde’l-Câhiz* (Kahire: Mektebetu’l- Encelû el-Mısriyye, 2005), 218.

⁷⁸ el-En’âm 6/26.

⁷⁹ Süyûtî, *Mu’tereku’l-akrân*, 1/231.

⁸⁰ Süyûtî, *Mu’tereku’l-akrân*, 1/231.

⁸¹ Süyûtî, *Mu’tereku’l-akrân*, 1/232.

yapmak maksadıyla hazfe gidilir. وَاللَّهُ يَدْعُو إِلَى دَارِ السَّلَامِ “*Ve Allah selam yurduna davet eder.*”⁸² âyeti *واحدٍ* takdirindedir. Fiilin mef’ûle ihtiyacı varken mef’ûl hazfedilerek Allah’ın (c.c.) bütün insanlığı esenlik yurduna davet etmesi hususunda bir genelleme kastedilerek icâzlı bir anlatıma gidilmiştir.

Hazfedilen şeyin açıkça biliniyor olması da hazif için bir sebeptir. Zikredilmesi gereken ifade açıkça biliniyor olması durumunda zikrine ihtiyaç duyulmadığı için hazfedilir. *Geceyi gündüzün içine sokarsın* *Geceyi gündüzün içine sokarsın. Canlıyı ölüden çıkarırsın.*⁸³ âyetindeki mûsnedün ileyh “الله” lafzıdır. Geceyle gündüzü yer değiştirmek suretiyle bir döngü meydana getirenin Allah olduğu herkesçe bilindiği için hazfedilmiştir.

Hazfin sebeplerinden birisi de makam darlığıdır. Çekilen ağrı, acı ve duyulan bir ızdıraptan dolayı makam el vermediği için hazfe gidilir. *“Bunun üzerine karısı bir çığlık koparak yönelip elini yüzüne vurdu. “Kısır bir koca karyım” dedi.”*⁸⁴ âyetinde geçen *عَجُوزٌ* kelimesinden önce mahzuf “انا” mübtedası (mûsnedün ileyh) bulunmaktadır.

Tahkîr veya ta’zîm için dili, mûsnedün ileyhi telaffuz etmekten korumak maksadıyla da hazif yapılabilmektedir. *“Sağdırdılar, dilsizdirler, kördürler. Bundan dolayı dönmezler.”*⁸⁵ âyetindeki mûsnedün ileyh olan “هم” zamiri tahkîr maksadıyla hazfedilmiştir.⁸⁶

Hazifli anlatımın bir başka sebebi de ifadeye görsel bir güzellik kazandırmak ve ifadenin kulağa hoş gelmesini sağlamak amacıyla fasılalara riayet etmektir.⁸⁷ Seci olarak da isimlendirilen bu kullanımda zikredilen kelamın son kısımlarının aynı seslerle bitmesi amaçlanır. *“Orada koltuklarına yaslanırlar. Bol bol meyve ve içecek isterler.”*⁸⁸ âyetinde ifade bölükleri arasındaki ses ahengini muhafaza etmek gayesiyle “مَشْرَابٍ” kelimesinin sıfatı olan “كثير” kelimesi hazfedilmiştir.

3. İcâzlı Anlatımın Şartları

İcazın neredeyse bütün âlimler tarafından zikredilen temel şartları manaya delâletinin açık olması ve bir ihlâlin meydana gelmemiş olmasıdır. Bu iki şart hiçbir âlimin muhalefet göstermediği şartlardır. Fakat bunun bir delil ve karine ile olması gerekmektedir.⁸⁹ Nihayetinde vecîz ifadenin murad edilen manayı ifade etmekten yoksun olmaması, tam anlaşılır olması ve güzel bir beyana sahip olması da gerekmektedir.⁹⁰ Yani zikredilende hazfedilmiş olana yönelik delilin olma şartı vardır. Böyle olmazsa murad edilen mananın zıddı anlaşılabilir ki bu da ihlâl sebebi olabilmektedir. İbnu'l-

⁸² Yûnus 10/25.

⁸³ Âli ‘İmrân 3/ 27.

⁸⁴ Zâriyât 51/29.

⁸⁵ el-Bakara 2/18.

⁸⁶ Besyûnî, *İlmu'l-beyân*, 107.

⁸⁷ Süyûtî, *Mu'tereku'l-akrân*, 1/233.

⁸⁸ ed-Duhâ 93/ 1-3.

⁸⁹ Alevî, *et-Tirâz*, 2/92.

⁹⁰ Atiyye, *el-İcâz fi-keîmi'l-'Arab*, 21-23.

Esîr'e göre hazifli anlatımda bir gizlilik olması sebebiyle bu ancak ince ve derin bir düşünme sayesinde anlaşılacağı için hem bunu yapacak kişilerin hem de hazifli anlatımları anlama gayreti içinde olan kişilerin beyan ilmine kendilerini vermiş olmaları bu konuda tam olarak derinleşmiş olmaları gerekir. Bu sayede icâzlı anlamları belirlemek ve kullanmak bir meleke halini alacaktır.

Suyûtî (ö. 911/1505) mahzufa delalet edecek bir şeyin olması, hazfedilen şeyin bir cüz olmaması (kelamın anlaşılması hususunda önemli parçalardan biri olmaması), hazfedilecek şeyin tenâkuzu ortadan kaldırmak için kullanılan bir te'kid kelamı olmaması, yapılacak hazfin ihtisarı ihtisarı olmaması yani özetin özeti olmaması, zayıf bir amil olmaması, bir şeyin yerine ivaz olarak getirilmiş bir kelam olmaması, güçlü amilin amel etme imkânı varken hazifle zayıf amile amel ettirecek türden bir hazif olmaması şeklinde hazif için sekiz şart belirlemiştir.⁹¹

Hafâcî (ö. 1069/1659) ise yapılan icâzla bir mülâbeset ve kapalılık meydana gelmesini şart koşturmuştur. Bir kapalılığın meydana gelmesi ona göre ayıp ve bir noksanlıktır. Hafâcî bununla bir anlaşılabilirlik şartı koşmakta, lafzın kapalılıktan uzak olmasını istemektedir. Zira bir kapalılık olduğunda lafız muhtasar olmaktan çıkıp bir gizlilik meydana gelmektedir. Bu da kelamın anlaşılmasını güçleştirmektedir.⁹²

İbnü'l-Esîr ise şekilleri farklı olsa da kelamda mahzufa delalet edecek bir şeyin bulunmasını şart koşturmuştur. Böyle bir karine olmadan yapılacak hazif lağv kapsamına girer. Bir diğer şart ise hazfedilen şeyin açığa çıkması durumunda kelamın cılız, etkisiz bir hale dönüşmemesidir.⁹³ Kelam zikredildiğinde lafız mehâbetini kaybedecekse hazifli kullanım uygundur.

4. İcâzlı Anlatımın Önemi

Beliğ bir kelamın şartı lafızla mananın bir birine eşit olması sözün ne ibaresinden az ne de fazla olmaması iken mukteza-i zahire aykırı bir kullanım olan icâza belâgat elimlerince büyük bir kıymet verilmiş hatta belâgatla icâz eş değer kılınmıştır. Zira şartlarına uygun olarak yapılan icâzın her türünde belâgat vardır. Fakat bunların en değerlisi "icâz-ı kısar" dir. "İcâz-ı hazif" derece itibarıyla "icâz-ı kısar" dan sonra gelir; vezir söz nitelemesi de genellikle "icâz-ı kısâr" için kullanılır.

Konusu ihtisar olduğu için icâzın yörüngesi hazif eksensidir.⁹⁴ Zira kelamda hazfedilen ifade ortaya çıksa kelamın kıymeti ortadan kalkacaktır. Cürcânî bu konunun incelikli olağanüstü ve sihre benzer bir konu olduğunu ifade etmekte, bir kelimenin zikredilmemesinin bazen zikredilmesinden daha fasih olduğunu, bir şeyi söylemeyiip susmanın maksadı daha iyi ifade ettiğini, konuşulmadığında daha çok şey söylendiğini, açıklama yapılmadığında konunun daha açık ortaya konulduğunu bizzat kendin tecrübe edinceye kadar reddedebilirsin demektedir.⁹⁵

İbnü'l-Esîr icâzlı anlatımı çokça paraya karşılık tek bir enfes mücevhere kıyaslayarak anlatmaktadır. "Her kim uzun lafızlardan hoşlanırsa çokluğundan dolayı dirhemlerden

⁹¹ Suyûtî, *Mu'tereku'l-akrân*, 1/238-239.

⁹² İbn Sinân el-Hafâcî, *Sirru'l-fesâha*, thk Abdulmüteâil es-Sa'dî (Mısır: Mektebetü Lisâni'l-Arab, 1952), 180.

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Meseli's-sâir*, 2/268.

⁹⁴ Alevî, *et-Trâz*, 2/92.

⁹⁵ Cürcânî, *Delâilü'l-icâz*, 166.

etkilenen kişiye benzer. Her kim anlamların şerefine bakarsa onu nefasetinden dolayı tek bir mücevher dahi çok etkiler. Nice az lafız vardır ki çokça manaya delalet ediyorken nice çok lafız vardır ki az bir manaya delâlat eder.”⁹⁶ diyerek îcâzlı anlatımın kıymetini ortaya koymaya çalışmıştır. Îcâzın bu denli öne çıkması mananın kendisine boyun eğmesi ve az bir lafzın içine birçok mananın dahil edilmesinden kaynaklanmakla beraber bu zordur. Zira böyle bir kullanımda manadan hiçbir şey eksilmemesine rağmen anlam anlam üstüne binmiş ve ifade edilmesi istenen her bir mananın ifadesi zorlaşmış olmaktadır.

Karineye dayalı hazifli kullanımların ifadeye sağladığı yararların başında ibareyi vezce ve yoğun kılması, gereksiz uzatmalardan kurtararak onu güzelleştirip halavet vermesi ve lafza yansımayan (mahzuf/ibare dışında kalmış) unsurun yorumunu muhataba havale etmek suretiyle his ve akli harekete geçirmesi gibi faydalar bulunmaktadır. Îcâzlı anlatımlar genellikle edebi nitelikte olduğundan sözün bağlam ve kontekstine göre değişen çeşitli edebi açılım ve yorumlar taşırlar.⁹⁷ Bu yolla yapılan îcâza genellikle bilinen ya da tahmini kolay hususları söyleyerek ibareyi uzatmamak, dikkati asıl önemli olan noktaya çekmek ya da karine (ipucu) ile anlaşılabilir şeyleri dile getirmeden bunların anlaşılmasını muhatabın yorumuna bırakarak anlam zenginliği kazandırmak amacıyla başvurulur

İtnâbla kıyaslandığında îcâz daha çok öne çıkmaktadır. Çünkü îcâz anlamları zihnin kendisiyle meşgul olduğu hafif bir gölgeye dönüştürmekte, hayal onunla meşgul olduktan sonra bu anlam zihinde birtakım renkler kazanarak genişlemek suretiyle ilgili lafzın taşıdığı başka anlamlara tefsir ve te’vil yoluyla zihni yönlendirmektedir.⁹⁸ Belîğ bir kelimada asıl olan sözün anlaşılır olması, bir kapalılık bulundurmamasıdır. Bu şart sağlandığında sözün belîğ olduğu ifade edilebilir. Bir karineye göre hazif yapıldığında sözde bir kapalılık olmayacağı için böyle bir hazif sözün kıymetine zarar vermez aksine sözü muhatap nezdinde daha etkili hale getirip kalıcı olmasını sağlar.

Kelam uzadığında kelamı anlamada birtakım zorluklar ortaya çıkar. İçinde zorluk olanda ise hayır yoktur. Lafzı manalara ileten bir yol olarak düşündüğümüzde yol uzunda olsa kısa da olsa menzile ulaştırabiliyorken yol ne kadar kısa olursa cazibesi o kadar artacağı için lafız ne kadar kısa olursa cazibesinin artacağı da âşikardır. Bu yüzden îcâzlı anlatım daha makbul diğerlerine göre daha ileridir. Fakat bunu yaparken elbette mananın ihlal edilmemesi bir kapalılığın da meydana gelmemesi gerekir. Lafzı anlaşılabilir hale getiren bir îcâz muteber değildir. Zira her belîğ kelimada fasih olma şartı vardır. Bu yüzden âlimler belâgatî îcâza, îcâzî ise fazlalıkların hazfine dayandırmaktadırlar.

Îcâzlı anlatımın bir başka önemi anlamların genişletilmesi böylece her bilgi ve algı düzeyinin bu kullanımda kendi seviye ve bilgisine uygun şeyler bulabiliyor olmasıdır. Örneğin Kur’ân-ı Kerîm’de birçok kez geçen اتقوا الله “Allah’tan sakının” ifadesi iki

⁹⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâir*, 2/255.

⁹⁷ Halil İbrahim Kaçar, “*Hazif Üslubu Açısından Meallerin Değerlendirilmesi*”, D.İ.B Kur’ân Sempozyumu (Ankara: Gurup Matbaacılık, 2007), 266.

⁹⁸ Ahmed Hasan ez-Ziyâd, *Diğâun ani'l-belaga* (Beyrut: Matba'atu'r-Risâle, 1945), 194,

kelimeden oluşmakla beraber birçok manayı bünyesinde taşır. “korunma” amaçlı tedbir almak anlamına da gelen kelime.⁹⁹ Allah’ın azabından kendimizi korumak maksadıyla belirtilen emir ve yasaklara riayet ederek bir tedbir almak anlamı taşır. Bu tedbir ise hem azaptan korunma hem mükâfat elde etmenin bir vesilesi olacaktır. Bu açıdan bakıldığında bu ifade sadece korkmak/sakinmek anlamı taşıyor olsa da zımnen bir sonuç manası da taşımaktadır. Zira lafız eksiltiyle ifade edilmiştir. İşte bu tür kullanımlar muhatabın algı düzeyi ve algı seviyesine bırakılarak aslında icâzlı anlatımlar yoluyla anlamlar genişletilmiş olmaktadır.

İcâzlı anlatım ile elde edilen faydalardan birisi de icâzlı anlatımın uzun uzun anlatmaya kıyasla zihinde daha rahat kalabilmesidir. Uzun ifadedense bir ihtiyaç anında kısaltılmış ifadeyi geri çağırma daha kolaydır. Cahiliyye döneminde yüksek zümrede bulunan edip ve şairler kendi edebi yeteneklerini göstermek ve buna bağlı olarak toplumundaki itibarlarını yükseltmek için icâzı kullanmışlardır. Özellikle yazı yazmayı bilenlerin az sayıda oluşu sebebiyle anlatılanların insanların zihninde çok yer işgal edip unutulması endişesinden dolayı icâz ön plana çıkmış böylece veciz söz ve şiirlerde kullandıkları icâz örnekleri günümüze kadar gelebilmiştir.¹⁰⁰

Sonuç

İcâz şair ve ediplerin sıklıkla başvurduğu bir ifade tarzıdır. Birçok eserde icâzın belâgatla eş tutulması belâgat ilminde icâza verilen önemin en açık göstergesidir. Bu kavram bir bilim dalı hâline gelmeye başladığı ilk dönemlerde belâgat ile özdeş tutulmuş bir kavramdır. İcâz her ne kadar söze değer katan bir özellikse de bu konuda belirleyici ölçü onun yerinde ve durumun gereğine göre yapılmış olmasıdır. Bu sebeple icâz her durum ve zamanda makbul değildir. İbn Kuteybe, (ö. 276/889) “Eğer durum böyle olmasaydı Kur’an’da itnâb bulunmaz, sadece icâza yer verilirdi” diyerek bu hususa dikkat çekmiştir.

İcâzlı anlatımın abesle iştigalden uzak durmak, ihtisar, kelamın ezberini ve anlaşılmasını kolaylaştırmak, makamın dar olması, muhatap dışındakilerden durumu gizlemek az bir lafızla çokça manayı elde etmek, kıymeti ve önemi fazla olana dikkat çekmek, zihinde mesele ile alakalı kolayca bağ kurulmasını sağlayarak ihtiyaç anında kolaylıkla geri gelmesini sağlamak gibi birçok sebebi bulunmaktadır. Zira gereğinden fazla zikredilen kelam bazen muhatap açısından sıkıcı olabilmekte, etkisi azabilmekte dikkat çekilmek istenen asıl mesele önemini kaybededilmektedir.

Veciz bir kelamın manayı ifade etmekten yoksun olmaması, tam anlaşılır olması ve güzel bir beyana sahip olması şartı koşulmuştur. Zikredilende hafzedilmiş olana yönelik bir delilin olması, bir ihlâlin meydana gelmemiş olması şartı aranmıştır. Hafifli anlatımlar için belki de en önemli şart hafzedilen şeyin kelamın anlaşılması hususunda önemli parçalardan biri olmamasıdır. Zira ifade edilmek istenen mana için kullanılacak önemli bir öğe cümleden çıkarıldığında kelam anlaşılmaz hale gelecektir.

⁹⁹ Yakup Özübek, “Elmalılı’nın Hak Dini Kur’an Dili Tefsirinde Takvâ Kavramı”, *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2022), 174.

¹⁰⁰ Muzaffer Özli, “Arap Dilinde İcâzın Tarihi Seyri ve Önemi”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (Haziran 2011), 179.

Önemli sayabileceğimiz bir diğer hususta yapılacak hazfin ihtisarın ihtisarı olmamasıdır. Özetin özeti yapıldığında da mananın anlaşılması neredeyse imkânsız hale gelmiş olacaktır.

Îcâzlı anlatımda azımsanamayacak derece fayda vardır. Her bilgi ve algı düzeyine uygun makul bir mana bulunması anlamların genişlemesi, zihinde daha rahat kalması, ibareyi vecîz ve yoğun kılması, ifadeyi gereksiz uzatmalardan kurtararak onu güzelleştirip halavet vermesi ve lafza yansımayan unsurun yorumunu muhataba havale ederek his ve akli harekete geçirmesi sayılabilecek bazı faydalarıdır. Îcâzlı anlatımda manadan hiçbir şey eksilmemesine rağmen anlam anlam üstüne binmiştir. Bu açıdan bakıldığında müsavat veya itnâb ile ifade dilen kullanıma itibarla îcâzın itnâba kıyasla nefisler üzerinde büyük bir etkisi ve izi olduğu göz ardı edilemeyecek bir gerçektir.

Kaynakça | References

- ‘Akûb, İsa Ali. *el-Mufasssal fi ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiyye*. Haleb: Câmîatu Haleb, 2000.
- ‘Atîk, Abdulaziz. *fi’l-Belâgati’l-‘Arabiyye, ‘ilmu’l-meânî*. Beyrût: Dâru’n-Nahdati’l-‘Arabiyye, 2009.
- Abdirabbihi, Fevzî es-Seyyîd. *el-Mekâyisu’l-belâgiyye ‘inde’l-Câhiz*. Kahire: Mektebetu’l-Encelû el-Mısriyye, 2005.
- Adûs, Yûsuf. *Medhal ila’l-belâgati’l-‘Arabiyye, ‘ilmu’l-meânî, ‘ilmu’l-beyân, ‘ilmu’l-bedî*. Ürdün: Dâru’l-Mesîre, 2007.
- Alevî, Yahya b. Hamza b. Ali b. İbrahim. *et-Tırâz*. 3 Cilt. Mısır: Matbaatu Muktabad, 1914.
- Atiyye, Muhtar. *el-Îcâz fi-kelâmî’l-‘Arab ve nassu’l-îcâz*. İskenderiye: Dâru’l-Ma’rifeti’l-Câmîi’, ts.
- Bekrî, Şeyh Emîn. *el-Belâgati’l-‘Arabiyye fi sevbiha’l-cedîd ‘ilmu’l-meânî*. Beyrut: Dâru’l-‘ilmî li’l-Melayîn, 1999.
- Besyûnî, Abdulfettah Feyyûd. *‘ilmu’l-beyân*. Kahire: Müessesetu’l-Muhtâr, 2015.
- Cürcânî, Abulkahir. *Delâilü’l-îcâz*. çev. Osman Güman. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- Cüveynî, Mustafa es-Sâvî. *el-Belâgatu’l-‘Arabiyye te’sîlun ve tecdîdun*. İskenderiye: Menşetu’l-Maa’rif, 1985.
- Hafâcî, İbn Sinân. *Sirru’l-fesâha*, thk. Abdulmüteâl es-Sa’dî. Mısır: Mektebetu Lisâni’l-‘Arab, 1952.
- Hâşidî, Feysel b. Abduh Kâid. *Teshîlu’l-belâga*, İskenderiyye: Dâru’l-Kimme, 2006.
- Hâşîmî, Ahmed. *Cevâhiru’l-belâga*. Beyrût: Mektebetu’l-‘Asriyye, 1999.
- İbnu’l-Esîr, Ziyâeddin. *el-Meseli’s-sâir fi edebi’l-kâtib ve’s-şâir*. 4 Cilt. Kahire: Dâru’n-Nehda, ts.
- İbnu’l-Esîr, Ziyâeddin. *el-Câmi’u’l-kebîr fi şinâ’ati’l-manzûm mine’l-kelâm ve’l-mensûr*, thk. Mustafa Cevad - Cemil Saîd. Irak: Mektebetu Mecme’u’l-‘ilmî, 1906.
- Kaçar, Halil İbrahim. “*Hazîf Üslubu Açısından Meallerin Değerlendirilmesi*”. D.İ.B Kur’ân Sempozyumu. Ankara: Gurup Matbaacılık, 2007.
- Kasım, M. - Dîb, M. *‘Ulûmu’l-belâga el-bedî’- el-beyân -el-meânî*. Trablus: el-Müessesetu’l-Hâdîse li’l-Kitâb, 2003.

- Kazvînî, Celâlüddîn el-Hatîb. *el-İdâh fi 'ulumi'l-belâga*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmîyye, 2003.
- Meydânî, Abdurrahman Hasan el-Habenneke. *el-Belâgatu'l'Arabiyye ususuhâ ve ulûmuhâ ve fînûnuhâ*. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Özli, Muzaffer. "Arap Dilinde İcâz'ın Tarihi Seyri ve Önemi". *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/1 (Haziran 2011), 177-187.
- Özübek, Yakup. Elmalılı'nın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirinde Takvâ Kavramı. *İdrak Dini Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Haziran 2022), 165-190.
- Saraç, M. A. Yekta. "İcâz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 21/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Sekkâkî, Ebû Yakub. *Miftâhu'l-'ulûm*. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983.
- Suyûtî, Celâlüddîn. *Mu'tereku'l-akrân fi icâzi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Şemsuddin. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmî, 1988.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer. *Muhtasaru'l-me'ânî*. 2 Cilt. Pakistan: Mektebetu'l-Büşra, 2010.
- Ziyâd, Ahmed Hasan. *Difâun 'ani'l-belâga*. Beyrut: Matbaa'tu'r-Risâle, 1945.